

KIS-564 – Gl. illusion

(GE – 15 12 97)

Edon o prientiñ un notenn en-dro da gealioù an *arrizh* hag an *arlun* (pe, hervez an termenoù kravezel klasel : an *idol* hag an *ikon*) diwar un arnodskrid gant Jean-Luc MARION¹, pa'm eus bet d'ober ouzh ur c'heal, ur bodad kealioù kentoc'h, nad eo ket bet savlec'hiet mat e brezhoneg, an hini dec'heriet dre Gl. *illusion*.

Orin Gl. *illusion* zo La. *illūsiō* (*inlūsiō*) "touellerezh ; gwenvrazh", eus ar verb *illūdo* (*inlūdo*) "c'hoari (gant), diduiñ ; c'hoari (war), goapaat, ober al lu gant ; touellañ, strañ ; risklañ, brokañ", deveret diwar *lūdo* "c'hoari ; ebatat, diduellañ, diduiñ, drujal, jirfolliñ ; ober udb. diwar c'hoari ; farsal, ober fent, fentigellañ ; gogeaal, godisat, ober fent gant, ober goap eus, goapaat ; touellañ, lorbiñ, luiñ".

Gl. *illusion* zo aet dioutañ an darn vuiañ eus ar c'hemeradurioù latin na gaver ken warnañ nemet e stumm roudoù, da skouer e geriennoù evel *faire illusion*, *illusionner*. Ar c'hemeradurioù en deus hiziv an termen er yezhoù a ra gantañ a c'haller despizañ evel "gwariadur en derc'hañ" — alese ar c'hevatal Br. *kammzerc'h* a ginnigan.

Lezel a rin a-gostez arverioù Gl. *illusion* evel m'o c'haver er yezh voutin e troiennoù evel "*avoir* pe *se faire des illusions*", "*faire illusion*", h.a. ma talvez kement ha "kredenn faos, goanag disol diwar wariadur kantaezel an deveizañ devoudoù gwerc'hel". Er c'hemeradur-mañ e tere deverañ diwar Br. *touell* : *touelladur*, *touellerezh*, *emdouell*, h.a. Notomp ivez e vez kemeret a-wechoù Gl. *illusion* da gevatal da Al. *Schein*, Br. *arvan* ; da skouer, "Vom transzendentalen Schein" (titl a roas KANT da zigoradur "Die transzendentalen Dialektik" e *Kritik der reinen Vernunft*) a gaver troet "De l'illusion *pe* apparence transcendantale".

En notenn-mañ e pledin hepken gant gwariadurioù ar merzhout hag e chomin kantet en diskiblezh a daol warno ar sklerijenn splannañ, an Anadennoniezh. Evit mont hervez termenoù HUSSERL, e c'hoarvez ar c'hammzerc'h eus un torr e kevanlen ar roadurioù ster (*Sinngebungen*) ma amparomp drezo an dra a verzhomp — an anadennoniour a zeskriv ar merzhout evel un heuliad diskeudoù (*Abschattungen*), pep

---

¹ "L'idole et l'icône" in *Dieu sans l'être*, P.U.F., 1991. Sl. KIS-565.

hini o tont da wellaat ha da zivankañ an hini a-raok, ken e chom bepred diglok, digor, azgweladus an anaout hon eus eus an traoù (war se, sl. La-08, p. 519) ; er merzhout boas e vez kevanlen etre an diskeudoù : kevanlen eus ur pred d'unan all, diskeud ar pred $p + l$ o vezañ gougevanet ouzh diskeud ar pred p ha d'an hollenn o tisoc'h diouzh heuliad an diskeudoù kent ; kevanlen etre an diskeudañ graet dre skiantennoù disheñvel, ar gweled hag ar stekiñ da skouer. Bez' e c'hell dont an torr e kevanlen an diskeudoù eus :

1° Doareoù an ergorenn. Skouer glasel ar c'hammzerc'h eo amañ ar pleg a weler diwar c'houkogañ war ar vazh soubet en dour. Ankevanlen eo merzhadur ar vazh a-raok ha goude he soubidigezh. Skouerioù all eo ment al loar, brasoc'h da welout war an dremmwel eget en oabl ; loc'h al loar o hañvalout heuliañ ar c'harr, h.a.

2° Doareoù ar skiantennoù. Ar c'hammzerc'h koshañ anavezet eo *kammzerc'h Aristoteles* : mar kroazier biz kreiz ha biz yod un dorn ha mar lakaer etrezo ur ganetenn, e kreder merzhout div ganetenn. Kammzerc'hoù ken boutin all : pa soubet en dour klouar an eil dorn bet en dour tomm hag egile bet en dour yen e hañval an dour klouar bezañ yen da hennzh ha tomm da hemañ.

3° Doareoù an emanglevoud (sl. KIS-381, La-09, pp. 275-285). Ar skouer glasel amañ eo *kammzerc'h an ambideion* anvet c'hoazh *an ezel tasmant*. An den a zo bet troc'het e vrec'h outañ a gendalc'h a-wechoù da verzhout e gorf evel pa vije bezant bepred an ezel ambidet, o terc'hañ hemañ e ser anglevadoù stekiñ, gwrez, laur, h.a. Ur c'hammzerc'h merzhout eo a dra sur an ezel tasmant, nemet evit e zisplegañ ne spir ket an deskrivadur a ra HUSSERL eus gwikefre ar merzhout. Er c'hammzerc'hoù meneget e 1° ha 2° e veze ankevanlen daou heuliad diskeudoù graet e doareoù disheñvel, pe diwar ar vazh en aer hag ar vazh hanter-soubet, pe diwar ar c'hostezioù kevenebet ent divoas eus daou viz, diwar bep hini eus an daou zorn, h.a. eleze etre *daou emouezañ* disklotus. E degouezh an ezel tasmant e c'hoarvez ar c'hammzerc'h da geñver ur blegenn ma tisklot *un emouezañ* hag *un ezvezañs a emouezañ*. Alese ned eo ket ur brederouriezh a'h emouezañ evit ober meiz war an anadenn, displegañ perak e kendalc'h an ambideg da zerc'hañ un ezel anverzhadus. Darbenn a ranker ned eo ket an *ezvezañs a emouezañ* kement hag un *ezvezañs a anaout*.

Evit adkemer un droienn a voe diouzh ar c'hiz ganimp, MERLEAU-PONTY a darzhas kombod huserlek an emouezañ. Gant an hanvoudelourion all e paoueze a welout an den evel un emouezañ treuzwelus a-dal d'ur bed amparet ken boull all evel ergorelezh, evit e intent e rezh un hanvoud ma vez an emouezañ hag an ergorelezh bepred diasur, bevennat, keñverel, deberzhsek, en ur ger : *devoudek (factice)*. Evitañ e

oa an ezel tasmant ur skouer splann eus striv an den da ren e hanvoud a-enep da roadennoù an emouezañ hag o tinac'h, o c'hourzhodiñ, an ergorelezh.

“Forc'hellegezh ar bout er bed a adkaver evel hini ar c'horf, ha houmañ a veizer evel hini an amzer. [...] Ar vrec'h tasmant zo enta evel ar buhezad arvoustret un henvremañ na emgenn ket da vont da dremenet. [...] Bezañ fromet eo bezañ engwezhiet en ur saviad na zeuer ket a-benn da dalañ outañ ha na venner ket neoazh kuitaat. Ar gouzrec'h, e seurt hent dall hanvoudel, kentoc'h eget asantiñ d'ar c'hwitadenn pe d'ur gizadenn, a ra d'ar bed ergorel difloskiñ diwar dreuz e hent, a glask dre wezhioù hudel ur boziad argelel. Dismantr ar bed ergorel, dilez an ober gwirion, an tec'h d'an aotegezh a gevaraez kammzerc'h an ambideion e kement ma ampleg eñ ivez stankadur an draelezh. Mar gell ar c'houn hag ar from lakaat an ezel tasmant da naouiñ, ned eo ket evel ma ampleg ur *cogitatio* ur *cogitatio* all, pe evel ma sach ur raklenad e zianlenad d'e heul — n'eo ket pa zeufe amañ un arbennelezh a'r mennoz war c'horre un arbennelezh a'r beved, met peogwir e vez un emzalc'h hanvoudel o luskediñ unan all hag ez eo koun, from, ezel tasmant kevatal e-keñver ar boud er bed¹.”

MERLEAU-PONTY a zilezas da c'houde ar seurt skritur lennegel ma klever levezon Jean-Paul SARTRE hag an aergelc'h hanvoudelour parizian eus dibenn ar brezel, nemet edo aze en egin endeo an durc'hadur a voe d'e breder betek dibenn e vuhez etrezek an *anaout ragergorel* — a'm eus kredet luniañ an termenoù *anemouez*, *kedouezañ*, *ketaezañ*, h.a. da aesaat e imbourc'hiñ (sl. KIS-345, La-08, pp. 340-341 ; KIS-381, La-09, pp. 278 hh.). Alese, ar stern ma ranker studiañ kammzerc'h an ambideion n'eo mui an emouezañ. An disklot ne c'hoarvez ket etre an emouezañ ouzh ar vrec'h a-raok an ambidañ hag ezvezañ an kez emouezañ goude, etre un derc'hañ

---

¹ L'ambiguïté de l'être au monde se traduit par celle du corps, et celle-ci se comprend par celle du temps. [...] Le bras fantôme est donc comme l'expérience refoulée un ancien présent qui ne se décide pas à devenir passé. [...] Être ému, c'est se trouver engagé dans une situation à laquelle on ne réussit pas à faire face et que l'on ne veut pourtant pas quitter. Plutôt que d'accepter l'échec ou de revenir sur ses pas, le sujet, dans cette impasse existentielle, fait voler en éclats le monde objectif qui lui barre la route et cherche dans des actes magiques une satisfaction symbolique. La ruine du monde objectif, la renonciation à l'action vraie, la fuite dans l'autisme sont des conditions favorables à l'illusion des amputés en tant qu'elle suppose elle aussi l'oblitération du réel. Si le souvenir et l'émotion peuvent faire apparaître le membre fantôme, ce n'est pas comme une *cogitatio* nécessite une autre *cogitatio*, ou comme une condition détermine sa conséquence, — ce n'est pas qu'une causalité de l'idée se superpose ici à une causalité physiologique, c'est parce qu'une attitude existentielle en motive une autre et que souvenir, émotion, membre fantôme sont équivalents à l'égard de l'être au monde” (MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie de la perception*, Gallimard, 1945, pp. 101-102).

hag un anderc'hañ, hogen etre kedouezañ un emgorf anterin ha kedouezañ un emgorf ambidet, an ezel tasmant oc'h azonañ an daleet ez eo hennezh da steuziañ, an diegi a zo gant un “henvremañ na emgenn ket da vont da dremenet” hag ar c'henniñv a zo, n'eo ket etre daou heuliad diskeudoù ankevanlen eus an hevelep ergorenn, met etre daou lankad ankempred eus kedouezañ an emgorf. Hervez ma vez lañs gant an “henvremañ” war ar bremañ pe, en eneb, ma emzishual ar bremañ eus enkrog an tremened, e vez ar gouzrec'h o terc'hañ pe an “henvrec'h” e rezh un tasmant pe an anvrec'h ergorel — gant gerioù all ha hep ankouaat ez eus kel amañ a emouezañ dre an emgorf, a *emanglevout* : pe derc'hañ un tasmant, eleze *kammzerc'hañ*, o c'hwitañ war ar merzhout, pe derc'hañ ar muturniadur, eleze merzhout. Anat eo ez emgav amañ, evel a lavaran a-zioc'h, brastreset hepken ar stern ma c'hallor studiañ domani an anemouez, ar c'heñverioù kemplezh etre anemouez hag emouezañ hag ar sklerijenn souezhus a daolont war devoudoù 'zo eus ar vuhez¹.

Un aters a zeu amañ war ar spered : ha displegañ a c'haller ivez dre rekouriñ d'ar c'hedouezañ gwariadurioù ar merzhout kevaraezet gant anadennoù fizikel diavaez d'ar c'horf evel ar re bet deskrevet dindan 1° ha 2° ? Un taol arnod a zougfe da respont e c'haller. Ouzh daoulagad ar gouzrec'h e varc'her lunedoù arbennik oc'h eilpennañ skeudenn an traoù ; goude ur pennad amzer ma wel an traoù eilpennet e stag ar gouzrec'h d'o gwelout war o zu mat en-dro. Ur prantad ardreuziñ, emazasaat, a vez enta a c'haller intent evel hini un “henvremañ” diek da vont da dremenet — an “henvremañ” en degouezh o vezañ an arver boas a ra an emgorf eus e wikefre nervel hag eñ kevazas a-raok dougen al lunedoù — an distro d'ur gwelout kevanlen, eleze dibenn ar c'hammzerc'h, o vezañ distaol an henvremañ e ser un adstignadur digunvez met kevazas eus ar wikefre nervel.

PENAOES KENSAVLEC'HIAÑ KAMMZERC'HAÑ HA TREZERC'HAÑ ?

---

¹ Ur skouer nes dimp : ar *gwered tasmant* o c'hoari el luskadoù bodet dindan vanniell an “identité bretonne” o *kammzerc'hañ* ur vroad, ur yezh vroadel, ur bobl vrezhon, kement all a “henvremanoù na emgennont ket da vont da dremenet”, tasmantoù ma isfont ar stourmerion o amzer, o nerzh hag... hon arc'hant, ken iskis ha didalvoud d'ar gevredigezh ha ma'z eo ar vrec'h tasmant d'an ambideg. Gant hemañ e stader an hevelep loakrevezh ha ganto (kounaomp e talvez e hBr. *camdirh* kement ha "loakr") : kaer zo dezhañ gouzout e voe ambidet e vrec'h, e kendalc'h d'he c'hammzerc'hañ ; kaer zo dezho stadañ n'eus mui ent ergorel kevredigezh vrezhonek ebet, e talc'hont da ersaviñ evel pa vije unan.

Ar c'hammzerc'hañ n'eo ket ar gwariadur nemetañ a anavezer d'ar merzhout. En e gichen, an *trezerc'hañ* a seller evel ur strafuilh donoc'h pa'z eus anezhañ unan eus an azonoù paotañ er psikoziou.

Kammzerc'hañ ha *trezerc'hañ* n'int ket estren an eil d'egile, ac'hoel mar fizier war an arverioù kemmesk a ra ar yezhoù eus o anvadoù. E galleg, e ra aozerion 'zo un *illusion* eus an *hallucination*. Ar saozneg a lak war ar sterva un termen ouzhpenn : *delusion* (eus La. *de#lu#s*) ("touellerezh, bratellerezh"), dezhañ lies kemeradur : "kammzerc'h, trezerc'h, ambren". An alamaneg a ra gant *Illusion* ha *Halluzination*, met ivez gant *Wahn* "ambren, follentez, kammzerc'h", *Wahnvorstellung* "darvennoz, kammzerc'h", *Trugwahrnehmung* "kammzerc'h, trezerc'h", *Täuschung*, *Sinnestäuschung* "kammzerc'h, trezerc'h, eriunell", *Sinnestrug* "kammzerc'h, trezerc'h", *Trugbild* "kammzerc'h, eriunell", h.a.

Dindan strouezh an anvadoù e tere mont d'an traoù hag, en degouezh, klask diforc'hiñ an div anadenn. Evel ar c'hammzerc'hañ, an *trezerc'hañ* hon lak da rekouriñ d'an anemouez. En eil hag en egile ez eus un ankevanlen. Hogen endra c'hoarvez ankevanlen ar c'hammzerc'hañ etre daou verzhout eus ar bed — graet gant div skiantenn pe da zaou ampoent diforc'h — ez erlec'h an *trezerc'hañ* ouzh unan eus an daou verzhout un *derc'hañ* nad eo nemet un *asvan merzhout*, un *darrizh merzhout* (dindan bluenn an aozerion c'hallek e lenner : *l'imposture hallucinatoire*). An ezel tasmant ned eo ket merzhet, en angant ar merzhout koulskoude e chom an *derc'hañ* anezhañ : dre berzh goulerc'h ar c'hedouezañ war ar c'hantouezañ e c'hoarvez e merzhadur ar c'horf un dislev, ur goullou a zeu an tasmant d'e leuniañ, en ur zoujañ evelkent da reolenn ar c'hoari : evitañ da vezañ ur c'hammzerc'h ez eo *derc'h* an tasmant hini ar vrec'h kent. Evit ma rafed anezhañ un *trezerc'h* e rankfe terriñ ar reolenn ha gwiskañ, lakaomp, *derc'h* un naer ; an azon e ve neuze eus un *troc'h*, n'eo mui etre daou verzhout, met etre ar merzhout hag e andon anemouez ; strumm ar c'hedouezañ, e-lec'h bezañ *dilerc'het* hepken, a ve *degerc'het* etrezek ur goullou loet n'eo ket mui *e-barzh* met *e-maez* ar bed merzhet. Arbennet e vo emañ ar *goullou* lodek en aoz mab den ha n'eus zoken a ober diles na ve un ober talbenn, eleze o talañ ouzh ar goullou. Hogen evit an ober talbenn, genel *derc'hadoù* e-maez ar bed zo *kenderc'hañ ergorennoù*, ober da dammoù bed nevez dont e goulou. Oberoù al lavar hag an arz, e gwir kement eztaolad, zo da gentañ *traoù merzhadus*, eleze amparet e ser heuliadoù diskeudoù etre den ha bed, o gwrizioù sanket en anemouez hag o frouezh parzhiat er bed. En eneb, an *trezerc'hadoù*, evito da evodiñ ivez eus an anemouez, n'int nemet *asvan ergorennoù* c'hwitet ganto o enkerzh er bed hag o tiglorañ trumm, kuit a nep diskeudañ, en un *asvan bed* ma chom an *derc'hañ* estren d'ar merzhout.

“An darn vrasañ eus an trezerc'hoù a c'hoarvez, nann a draoù liestu, met a anadennoù dibad, pikadennoù, stroñsoù, bloskadoù, avelioù sil, fourradoù yen pe domm, fulennoù, pikoù luc'h, skleuriou, ledskeudoù. Pa vez traoù gwir, evel da skouer ur razh, n'int derc'het nemet dre o stil pe o ardremez. Hevelep anadennoù ankenvell ne vez etrezo ere arbennel resis ebet. Ar c'heñver nemetañ etrezo zo unan a genvezañs — ur genvezañs a vez ster dezhi evit ar c'hlañvour bepred, pa ampeg an emouezañ ouzh an dargouezh ma ve steudadoù arbennel spis ha diforc'h endra emeur eno e-mesk dismantrou ur bed freuzet¹.”

---

¹ “La plupart des hallucinations sont, non pas des choses à facettes, mais des phénomènes éphémères, piqûres, secousses, éclatements, courants d'air, vagues de froid ou de chaleur, étincelles, points brillants, lueurs, silhouettes. Quand il s'agit de véritables choses, comme par exemple un rat, elles ne sont représentées que par leur style ou leur physionomie. Ces phénomènes inarticulés n'admettent pas entre eux des liens de causalité précise. Leur seul rapport est un rapport de coexistence, — une coexistence qui a toujours un sens pour le malade, parce que la conscience du fortuit suppose des séries causales précises et distinctes et que nous sommes ici dans les débris d'un monde ruiné” (MERLEAU-PONTY, *op. cit.*, pp. 392-393).